

Н.М. Паддубная

Ацэначнасць з'яўляецца адной з важнейшых стылістычных катэгорый, якая спрыяе здзяйсненню працэсу камунікатыўнасці. У гэтай катэгорыі выяўляюцца такія параметры, як аб'ектыўнасць / суб'ектыўнасць, разумовасць / эмацыянальнасць, абсалютнасць / параўнальнасць, пазітыўнасць / негатыўнасць. Пад ацэначнасцю ў лінгвістычнай літаратуры звычайна разумеюць становачую або адмоўную характарыстыку чалавека, прадмета, з'явы [1]. Важным семантычным кампанентам ацэначнай лексікі з'яўляецца эмацыянальнасць. Вылучаюцца дзве разнавіднасці эмацыянальнай ацэнкі: 1) інгерэнтная ацэнка; 2) адгерэнтная ацэнка [2].

Інгерэнтная эмацыянальная ацэнка уяўляе сабой эмацыянальную рэакцыю і ацэнку гаворакага, якая адлюстравана ў мысленні, у адносінах да пэўнага рэфэрэнта, і замацавана ў значэнні дадзенай лексемы ў якасці самастойнай інварыянтнай семы. Яна рэалізуецца ў маўленні ў канкрэтных словаформах (*цяля - лямця, галапуец*).

Адгерэнтная эмацыянальная ацэнка не з'яўляецца замацаванай у значэнні слова эмацыянальнай рэакцыяй гаворакага ў адносінах да пэўнага рэфэрэнта. Яна актуалізуецца дадзенай словаформай толькі ў пэўным маўленчым акце, на фоне кантэксту (*баба* пра асобу мужчынскага полу, *варона* пра чалавека).

Эмацыянальна-ацэначная лексіка, як вядома, падзяляецца на узвышаную (меліяратыўную) і зніжаную (пеяратыўную). Слова з пеяратыўным значэннем, якія з'яўляюцца аб'ектам нашага даследавання, характэрныя для двух стыляў: размоўна-гутарковага і літаратурна-мастацкага, прычым, у апошнім іх ужыванне мае другасны характар. Гэта

абумоўлена самой прыродай мастацкага стылю, які характарызуецца лексічнай разнастайнасцю і можа ўключаць элементы іншых стыляў.

Адной з істотных рыс мастацкага стылю з'яўляецца вобразнасць, якая заключаецца ў тым, што любая з'ява, прадмет ці асоба адлюстроўваюцца ў канкрэтна-індывідуальнай форме – у вобразах.

Змест вобразнасці ў тым, каб перадаць відавочнасць, карціннасць, адчувальнасць таго, што апісваецца.

Адчувальнасць апісваемых прадметаў робіцца больш акрэсленай, калі выяўляюцца аўтарскія адносіны да гэтых з'яў і прадметаў, што знаходзіць сваё выражэнне ў катэгорыі эмацыянальнасці.

Пеяратыўныя назвы вельмі выразна адлюстроўваюць гэтыя асаблівасці, бо з'яўляюцца эмацыянальна-экспрэсіўнымі (маюць суб'ектыўнае адценне, выражаюць адносіны аўтара да апісваемага) і вобразнымі (збяспечваюць відавочнасць, адчувальнасць апісваемых з'яў і прадметаў пры дапамозе вылучэння найбольш істотных рыс у іх складзе).

Пеяратыўнай называецца лексіка, якая валодае адмоўнай экспрэсіўнай эмацыянальна-ацэнчай канатацыяй [3]. Псеяратыўная лексіка характарызуецца такімі рысамі, як прыніжэнне прадмета размовы, стварэнне ўражання аб ім як нязначным, будзённым ці непатрэбным, шкодным. Гэта разрад лексікі выражае шматлікія адценні значэнняў, асноўнымі з якіх з'яўляюцца – жарталівае, іранічнае, фамільярнае, неадабральнае, зніжанае, пагардлівае, зневажальнае, лаянкавае.

У складзе псеяратыўнай лексікі, якую выкарыстоўвае ў сваіх творах З. Бядуля [4] вызначаюцца назвы, якія характарызуюць асобу: *шальмец, дылда, шылахвост, партач, дармаед, баламут, падліза* і інш.) Сярод падобнай лексікі нярэдка можна заўважыць назвы-заамарфізмы тыпу *варона, авечка, жаба, свіння, сабака, сарока* -- пра чалавека. Актыўна выкарыстоўвае аўтар у псеяратыўнай функцыі і лаянкавую лексіку: словы *гадзіна, дурань, вырадак, халера* і інш., якія не з'яўляюцца прамымі найменнямі асоб, а выражаюць адмоўнае стаўленне да іх.

Некаторыя псеяратыўныя назвы характарызуюць якасці і ўласцівасці чалавека ці прадмета -- *паскудны, нехлямяжы, трухлявы, плюгавы, каравы*.

Даволі значная група псеяратыўнай лексікі характарызуе дзеянне чалавека: *балбатаць, лыпаць, правароніць, валачыся, напружынець, кандыбіць, крэмзаць, шмаравачь, швэндацца, грукнуцца* і інш.

У складзе дзеяслоўнай псеяратыўнай лексікі вылучаюцца метафарызаваныя дзеясловы: *мычаць, сыкаць, брахаць* – пра чалавека, гукапераймальныя найменні: *кудахтаць, гагатаць, муркаць*, дзеясловы са значэннем інтэнсіўнасці дзеяння: *грымнуць, грукнуць, бэнцнуць*.

Псеяратыўная лексіка з'яўляецца стылістычна афарбаванай, у яе складзе пераважаюць размоўныя, прастамоўныя і дыялектныя словы.

Адмоўная ацэнка, якая фіксуецца на ўзроўні семантычнай структуры слова, можа рэалізавацца рознымі шляхамі – пры дапамозе лексічных (*шэльма, галган, дармаед*), лексіка-семантычных (*калода, авечкі, памяло* – пра чалавека) і словаўтваральных сродкаў (пераважна суфіксаў

суб'єктыўнай ацэнкі, якія могуць далучацца як да нейтральных: *крывуля, крыжун, пявака*, так і экспрэсіўных асноў: *лайдачуга*).

Зніжаная лексіка, якую выкарыстоўвае З. Бядуля, робіць мову яго твораў яскравай, выразнай і каларытнай, дае адпаведную характарыстыку вобразам і падзеям, дапамагае больш поўна выразіць асноўную ідэю.

Літаратура

1. Харченко В.К. Разграничение оценочности, образности, экспрессии и эмоциональности в семантике слова // Русский язык в школе, 1976, № 3. С.66.
2. Лукьянова Н.А. Экспрессивная лексика разговорного употребления. Новосибирск. 1986.
3. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. М., 1969. С. 315.
4. Бядуля З. Зб. твораў: У 4 т.т. Мн., 1953.